

Valtion liikuntaneuvoston lausunto luonnon virkistyskäytön strategiasta

Liikuntaneuvosto nostaa lausunnossaan esiin:

- 1) Valtaosa väestöstä liikkuu liian vähän – Luontoympäristön merkitys liikkumispaikkana on keskeinen
- 2) Poikkihallinnollisen yhteistyön merkityksen tunnistaminen on strategian vahvuus – Vastuista ja toimenpiteistä on tärkeää sopia tarkemmin
- 3) Strategiassa tulee tuoda vahvemmin esille luonnossa tapahtuva liikunta ja urheilu sekä liikuntamatkailu
- 4) Strategiassa tulee tuoda vahvemmin esille esteettömyyden edistäminen

Tausta

Kansallinen luonnon virkistyskäytön strategia laaditaan nyt Suomessa ensimmäistä kertaa. Pää tavoitteena on laatia vuoteen 2030 saakka ulottuva, eri hallinnonalojen tavoitteita tukeva kansallinen ulkoilu ja luonnon virkistyskäyttöä edistävä strategia yhteistyössä keskeisten toimijoiden kanssa. Tavoitteena on ulkoilun ja luonnon virkistyskäytön edistäminen pitkällä aikajänteellä sekä ympäristöministeriön ja eri hallinnonalojen roolien kirkastaminen. Samalla työssä saatetaan luonnon virkistyskäytön hyötyjä laajasti suomalaisten tietoon ja osaksi yhteistä ymmärrystä kansanterveyden ja kansantalouden vaalinnassa.

Ympäristöministeriö on pyytänyt lausuntoja luonnon virkistyskäyttöstrategian luonnoksesta 22.10. mennessä. Valtion liikuntaneuvosto nostaa esille lausunnossaan seuraavat asiat:

- 1) **Valtaosa väestöstä liikkuu liian vähän – luontoympäristön merkitys liikkumispaikkana on keskeinen**

Lapsista ja nuorista sekä aikuisista vain noin kolmannes ja ikäihmisistä muutama prosentti liikkuu terveytensä kannalta riittävästi^{1,2}. Tutkimuksista on saatu viitteitä, että koronapandemiaan liittyvät rajoitustoimet ovat vähentäneet osan väestöstä liikkumista entisestään. Väestön liian vähäisen liikunnan yhteiskunnalliset kustannukset ovat vuositasolla arviolta yli kolme miljardia euroa³.

Huolta herättää myös väestön terveys ja toimintakyky, jotka kehittyivät vuosikymmen ajan myönteisesti, mutta myönteinen kehitys tyrehtyi 2010-luvulla. 2010-luvulla muun muassa lihavuus ja mielenterveysongelmat ovat yleistyneet, koettu työkyky heikentynyt ja iäkkäiden toimintakyky ei ole enää parantunut.⁴ Nykyisin esimerkiksi noin 10 % suomalaisista sairastaa tyyppin 2 diabetesta, josta merkittävä osa olisi ehkäistävässä elintapamuutoksilla, kuten liikunnalla. Liikunta on edullinen terveyden ja toimintakyvyn edistämisen keino, jota ei ole otettu vielä riittävän määrätietoisesti käyttöön väestön terveyden ja toimintakyvyn edistämiseksi sekä terveys- ja toimintakykyerojen kaventamiseksi.

Luontoympäristön merkitys väestön fyysiselle aktiivisuudelle on keskeinen. Vapaa-ajan fyysisestä aktiivisuudesta 36 % tapahtuu luonnossa⁵. **Väestön suosituimpia liikuntapaikkoja ovat kävely- ja pyörätiet sekä puistot ja erilaiset ulkoilureitit- ja alueet^{6,7}.** Koronapandemian aikana luonnossa liikkuminen ja ulkoilu ovat nousseet yhä merkittävimmäksi liikkumisen muodoksi.

Luonnossa liikutaan monilla eri tavoilla ja motiiveilla. **Toisille luonnossa liikkumisen motiivina voi olla luonnon ihailu ja rauhoittuminen, kun toisten innoittajana toimii jokin toiminnallinen harrastus kuten marjastus, kalastus tai monet erilaiset luonnossa tapahtuvat liikuntamuodot, kuten maastopyöräily, melominen, frisbee-golf tai suunnistus. Luontoympäristö on myös merkittävä olosuhde monille urheilulajille.**

2) Poikkihallinnollisen yhteistyön merkityksen tunnistaminen on strategian vahvuus – vastuista ja toimenpiteistä on tärkeää sopia tarkemmin

Luonnon virkistyskäyttöön vaikutetaan monilla eri hallinnonaloilla ja eri toimijoiden toimesta. Ulkoilun ja luontoliikunnan hallinto on ollut pitkään valtionhallinnossa kevyt ja hajautunut. Ulkoilu ja luontoliikunta liittyvät erityisesti liikenne- ja viestintä-, maa- ja metsätalous-, opetus- ja kulttuuri-, työ- ja elinkeino- ja ympäristöministeriöiden toimintaan. Ulkoilu ja luontoliikunta eivät ole kuitenkaan missään ministeriössä suuressa roolissa, eikä niiden edistäminen kuulu yhdenkään ministeriön ydintehtäviin. Ulkoilun ja luonnon virkistyskäytön edistämiseksi onkin ollut pitkään tarve poikkihallinnollisen yhteistyön lisäämisestä sekä roolien ja työnjakojen selkiinnyttämisestä.⁸

Virkistyskäytön strategian vahvuus on poikkihallinnollisen yhteistyön merkityksen ja tarpeen tunnistaminen. Strategiassa on kuvattu hyvin eri toimijoiden kiinnittymispinnat (kappale: Toimijoita virkistyskäytön näkökulmasta, s. 33 alkaen) ja intressit luonnon virkistyskäytön edistämiseen. **Eri toimijoiden roolien ja merkityksen ymmärtämistä helpottaisi kuitenkin se, että strategiassa kuvattaisiin vielä tarkemmin eri toimijoiden konkreettiset toimenpiteet luonnon virkistyskäytön edistämiseksi.** Kokonaisuuden hahmottamista helpottaisi, jos toimijat ja niiden roolit visualisoitaisiin kuviossa tai taulukossa.

Strategian toimenpiteenä (s. 61) on esitetty luonnon virkistyskäytön koordinaatioelimen perustamista, mikä on kannatettava asia. Koordinaatioelimellä on onnistuessaan mahdollisuus lisätä yhteistyötä kuntien, maakuntien ja valtion sekä muiden toimijoiden välillä. **Yhteistyön lisäämisen lisäksi eri hallinnon eri tasoilla (valtion, kunnat) on tarve kirkastaa eri toimijoiden vastuita luonnon virkistyskäytön edistämiseksi, jotta luonnon virkistyskäytön edistäminen ei "putoa hallinnonalojen väliin".**

Strategialuonnoksen mukaan strategiassa esitetyt toimintalinjaukset eivät ole "yksittäisten toimenpiteiden kattava luettelo" vaan ne "kuvastavat tarvittavia lisätoimia, joihin tarvitaan panostamista, jotta vision tavoiteltava voidaan saavuttaa". Strategisella tasolla toimiminen kuitenkin nimenomaan edellyttää strategisia valintoja, selkeästi valittuja tavoitteita ja toimenpiteitä. Nyt monet strategiassa valitut toimintalinjaukset jäävät hyvin yleiselle tasolle. **Yhteiselle luonnon virkistyskäytön kehittämistyölle on määriteltävä selkeät toimenpiteet, riittävät resurssit sekä toimenpiteiden seurannan mittarit.**

Valtion lisäksi etenkin kunnilla on keskeinen merkitys arjessa tapahtuvan luonnossa oleilun ja liikkumisen mahdollistajana sekä edistäjänä. Paikallistasolla ulkoilun ja luonnon virkistyskäytön edistämiseksi keskeistä on kunnan maankäyttöpolitiikka (kaavoitus ja maapolitiikka), jonka avulla tulee varmistaa, että kaikkien asuinalueiden lähellä on riittävät viher- ja virkistysalueet sekä lähimetsät. Kaavoituksen lisäksi kunnat edistävät luonnon virkistyskäyttöä mm. ylläpitämällä ulkoilu- ja luontoreittejä, tiedotuksella sekä erilaisilla muilla palveluilla yhteistyössä yksityisen ja kolmannen sektorin toimijoiden kanssa.

Strategiassa (s. 23) tuodaan esille, että mm. kunnilla on "ratkaisevan tärkeä merkitys luonnon virkistyskäytölle", mutta kuntien rooli luonnon virkistyskäytön mahdollistajina on kuvattu strategiassa kuitenkin hyvin kevyesti (s. 32). **Liikuntaneuvosto esittää, että kuntien roolin merkitys ja tehtävät luonnon virkistyskäytön edistämiseksi nostetaan paremmin esille strategiassa niin taustateksteissä kuin toimenpiteissä.**

Strategian toimenpiteisiin olisi perusteltua pohtia lisättäväksi aiemmassa selvityksessä⁹ tunnistettua suositusta: "ryhdytään rahoittamaan tehostetusti pienten luontoliikuntareittien kunnostamista ja perustamista samaan tapaan kuin lähiliikuntapaikkojen (OKM/liikunnan vastuualue) osalta on tehty. Tämä tukisi erityisesti pienten kuntien edellytyksiä tarjota ulkoilu- ja luontoliikuntapalveluja."

3) Strategiassa tuotava vahvemmin esille luonnossa tapahtuva liikunta ja urheilu sekä liikunta- matkailu

Väestön liian vähäinen fyysinen aktiivisuus tunnustetaan Luonnon virkistyskäytön strategiassa yhteiskunnallisena taustatekijänä. Strategiassa (s. 16) todetaan ulkoilun motiiveista, että noin neljännes suomalaisista kuuluu niin sanottuihin liikunnallisiin ulkoilijoihin, jotka harrastavat juoksulenkkeilyä, hiihtoa, ja pyöräilyä. LVVI3-tutkimuksen mukaan suurin osa lapsista ulkoilee päivittäin ja heidän tärkeimpiä ulkoiluympäristöjä ovat lähimetsät, leikkipuistot ja pihat. Nuorten (15-17 v.) tärkeimpiä ulkoiluympäristöjä ovat kävely- ja pyöräreitit, kadut ja lähimetsät. Nuorille tärkeimpiä syitä olla luonnossa ovat kuntoilu ja fyysinen aktiivisuus, mahdollisuus omaan rauhaan ja ajanvietto ystävien kanssa. (s.18)

LVVI3-tutkimuksen (strategia s. 18) mukaan erilaiset ulkona tapahtuvat liikuntalajit, kuten sauvakävely, maastopyöräily, polkujuoksu, uinti, suunnistus, frisbee-golf, ovat erittäin suosittuja tapoja liikkua luonnossa. Luonto toimii myös monien urheilulajien harjoittelu- ja kilpailuolosuhteena.

Strategian missiossa, visiossa, strategisissa tavoitteissa sekä luonnon virkistyskäytön määrittelyssä fyysinen aktiivisuus, liikkuminen ja liikunta sekä urheilu eivät kuitenkaan näy. Näissä kohdin luonnon virkistyskäyttö näytetään sanoitettavan vain luonnossa olemisena ja liikkumisena. Lisäksi strategiassa ei tunnusteta kaikkia niitä merkittäviä toimijoita, jotka edistävät toiminnallaan väestön liikkumista luonnossa. Valtion liikuntaneuvosto esittääkin seuraavia lisäyksiä ja muutoksia strategiaan:

- Missio (s. 12 ja s. 59): ~~Luonnon virkistyskäyttö auttaa kansalaisia voimaan paremmin edistää väestön fyysistä, psyykkistä ja sosiaalista hyvinvointia.~~ **Vahvistuva luontoyhteys näkyy luonnon arvostuksena ja edistää siirtymää nykyistä kestävämpään ja fyysisesti aktiivisempaan elämäntapaan. Luonnosta pidetään huolta.**
- Visio (s. 12 ja s. 59): ~~Luonnon virkistyskäytön edistämiseen on panostettu kansallisena menestystekijänä. Lähiluonnon vaaliminen on noussut arvoonsa päätöksenteossa. Yhteistyö on synnyttänyt uusia palveluita ja digitaalisia ratkaisuja, jotka johdattavat luontoon. Väestön hyvinvoinnissa Kansanterveydessä on havaittavissa positiivisia muutoksia lisääntyneen luonnon virkistyskäytön johdosta. Yhä useampi ihminen suomalainen on löytänyt itselleen sopivan tavan liikkua ja olla luonnossa.~~ **Luonnon virkistyskäytön edistämiseen on panostettu kansallisena menestystekijänä. Lähiluonnon vaaliminen on noussut arvoonsa päätöksenteossa. Yhteistyö on synnyttänyt uusia palveluita ja digitaalisia ratkaisuja, jotka johdattavat luontoon. Väestön hyvinvoinnissa Kansanterveydessä on havaittavissa positiivisia muutoksia lisääntyneen luonnon virkistyskäytön johdosta. Yhä useampi ihminen suomalainen on löytänyt itselleen sopivan tavan liikkua ja olla luonnossa.**
- Strategiset tavoitteet (s. 12 ja s. 59):
~~Lähiluonnon saavutettavuus ja esteettömyys~~
~~Kansanterveyden Väestön hyvinvoinnin ja liikkumisen edistäminen~~
Lähiluonnon saavutettavuus ja esteettömyys
Kansanterveyden Väestön hyvinvoinnin ja liikkumisen edistäminen
Luonnon kestävyden vaaliminen virkistyskäytössä
Voimavarojen ja yhteistyön varmistaminen
Luonnon virkistyskäytön monimuotoisuus, saavutettavuus ja esteettömyys
- Luonnon virkistyskäytön määritelmä (s. 14-15): ~~Luonnon virkistyskäyttö sisältää kaiken vapaa-ajan viettämistarkoituksessa luonnonympäristössä tapahtuvan oleskelun ja liikkumisen jalan, hiihtäen, pyöräillen tai moottoriajoneuvolla tarkoituksena liikunta, maisemien ihailu, luonnon tai liikunnan harrastaminen, retkeily, telttailu, metsästys, virkistyskalastus, veneily, virkistysluonteinen kotitarvemarjastus ja -sienestys. Myös loma-asuminen ja matkailu, siltä osin kun niihin liittyy edellä mainittua virkistystoimintaa, kuuluu luonnon virkistyskäytön piiriin. Luonnon virkistyskäyttö sisältää täten kaikki jokamiehenoikeudella luonnossa tapahtuvat ulkoilutoiminnot ja näiden lisäksi metsästyksen sekä osan jokamiehenoikeuden ulkopuolelle jäävästä virkis-~~ **Luonnon virkistyskäyttö sisältää kaiken vapaa-ajan viettämistarkoituksessa luonnonympäristössä tapahtuvan oleskelun ja liikkumisen jalan, hiihtäen, pyöräillen tai moottoriajoneuvolla tarkoituksena liikunta, maisemien ihailu, luonnon tai liikunnan harrastaminen, retkeily, telttailu, metsästys, virkistyskalastus, veneily, virkistysluonteinen kotitarvemarjastus ja -sienestys. Myös loma-asuminen ja matkailu, siltä osin kun niihin liittyy edellä mainittua virkistystoimintaa, kuuluu luonnon virkistyskäytön piiriin. Luonnon virkistyskäyttö sisältää täten kaikki jokamiehenoikeudella luonnossa tapahtuvat ulkoilutoiminnot ja näiden lisäksi metsästyksen sekä osan jokamiehenoikeuden ulkopuolelle jäävästä virkis-**

tyskalastuksesta. Myös motorisoitu liikkuminen luonnossa kuten moottorikelkkailu tai moottori-veneily ovat virkistyskäyttömuotoja, samoin kuin esimerkiksi autosta, näköalatornista tai maisemaikkunasta tapahtuva maisemien katselu.

- Luonnon virkistyskäyttö ja luontomatkailun määritelmä (s. 15): **Luontomatkailuun liittyy usein myös eri aktiviteetit ja luonnossa tapahtuvien liikuntamuotojen harrastaminen.** (<https://verkkoledet.jamk.fi/propelli/2020/06/liikuntamatkailu-mista-on-kyse/>)
- Toimijoiden rooli -kappaleessa esitetty ”Harrastusten tarjoaminen” -kohta: *Monille suomalaisille ihmisille luonnossa liikkuminen tarkoittaa jonkin lajin harrastamista. Ulkoilujärjestöt, liikunta- ja urheiluseurat, kansanterveys-, vammais- ja eläkeläisjärjestöt auttavat kaikenikäisiä löytämään oman tapansa ulkoilla, liikkua ja urheilla luontoympäristössä tarjoamalla erilaisia vaihtoehtoja. Kunnat toimivat monien luontoympäristössä sijaitsevien harrastusolosuhteiden ylläpitäjinä (Suomen Latu, Suomen Partiolaiset, lukuisat lajijärjestöt ja -liitot liikuntajärjestöt sekä liikunta- ja urheiluseurat, kansanterveys-, vammais- ja eläkeläisjärjestöt, metsästys- ja kalastusjärjestöt, kunnat)*
- Terveys- ja hyvinvointi -kappale (s. 46 alkaen): **Luonnossa harrastetaan myös monenlaista liikuntaa, joka tukee terveyttä ja hyvinvointia. Luonnossa tapahtuvia liikuntamuotoja on lukuisia, esimerkiksi kävely tai sauvakävely, maastopyöräily, suunnistus, vaellus, uinti, melonta, ratsastus, frisbee-golf, hiihto, retkiluistelu.**
- Vaikutukset työllisyyteen ja talouteen -kappale (s. 48): **Suomen luonto on matkailun tärkeimpiä vetovoimatekijöitä. Matkailussa tuotteistamisella on tärkeä osuus, ja niin myös luonto tuotteistetaan houkutteleviksi paketeiksi tai päiväretkiksi. Kansainvälisillä markkinoilla potentiaalisimmat teemat ovat vaellus, pyöräily, maastopyöräily, melonta ja eläintenkatseilu (wildlife).**

Myös monet liikunta- ja urheilutapahtumat tapahtuvat luontoympäristössä, kuten maraton, polkujuoksu, triathlon, suunnistus, esteratajuoksu tai suopotkupallo. Luontoaktiviteettien ja urheilumatkailun tuotteissa on paljon samaa; puhtaassa luonnossa liikkuminen, eri aktiviteettien ja lajien harrastaminen sekä omasta hyvinvoinnista huolehtiminen. Matkailun osalta on todettu, että Suomessa on loistava potentiaali kasvattaa kansainvälisten kävijöiden määrää urheilutapahtumien ympärille. (<https://www.businessfinland.fi/suomalaisille-asiakkaille/palvelut/matkailun-edistaminen/tuotekehitys-ja-teemat/luontomatkailu>)

Luontokohteissa järjestetyt liikunta- ja urheilutapahtumat tukevat matkailuelinkeinoa ja lisäksi niillä on muita aluetaloudellisia vaikutuksia.

- Ympäristön tilan ja virkistyskäytön kestävyys -kappale (s. 51): **Maaston kulumisen ehkäisy on otettava huomioon myös luonnossa tapahtuvan liikunnan harrastamisen sekä liikuntatapahtumien osalta.**

4) Strategiassa tulee tuoda vahvemmin esille esteettömyyden edistäminen

Suomessa on arviolta noin 700 000–750 000 ihmistä, jotka kokevat fyysisiä (näkeminen, kuuleminen, liikkuminen) ja/tai kognitiivisia toimintarajoitteita. Seuraavan parin vuosikymmenen aikana ikääntyneen väestön määrä kasvaa Suomessa merkittävästi, mikä lisää väistävästä myös toimintarajoitteisten ihmisten määrä Suomessa.

Tutkimusten mukaan toimintarajoitteiset ihmiset liikkuvat ja harrastavat liikuntaa muuta väestöä vähemmän. Vain neljännes (24 %) toimintarajoitteita kokeneista nuorista liikkui suosituksen mukaan, kun vammattomista nuorista näin teki kolmannes (34 %). Myös toimintarajoitteiset aikuiset harrastavat vapaa-ajan liikuntaa harvemmin kuin muu väestö. Ulkoilua tai liikuntaa vähintään kerran viikossa harrastaa puolet toimintarajoitteisista aikuisista, kun muusta väestöstä määrä on kolme neljäsosaa. Jopa kolmannes toimintarajoitteisista ei juuri osallistu liikunta- ja ulkoiluharrastuksiin, kun muussa väestössä näin raportoi joka kymmenes.

Tärkeimmät omatoimisen liikkumisen paikat toimintarajoitteisilla ihmisillä ovat lähiympäristö, kävely- ja pyörätiet, puistoalueet, liikuntapaikat sekä metsä ja luontoreitit.¹⁰ Yleisimmät esteet toimintarajoitteisten liikunnan harrastamiselle näyttävät liittyvän ympäristöstä johtuviin ulkoisiin esteisiin, kuten puuteeseen esteettömistä ja turvallisista tiloista tai paikoista.

Esteettömyys ja saavutettavuus ovat keskeisiä tekijöitä yhdenvertaisen liikkumisen, kuten luonnon virkistyskäytön edistämiseksi. Myös lainsäädäntö luo vahvan veloitteen esteettömyyden ja saavutettavuuden edistämiseksi (mm. perustuslaki, yhdenvertaisuuslaki, maankäyttö- ja rakennuslaki, YK:n yleis-sopimuksen vammaisten henkilöiden oikeuksista sekä laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista). Lisäksi on tärkeää tunnistaa, että saavutettavuuden ja esteettömyyden edistäminen ei edistä vain toimintarajoitteisten mahdollisuuksia luonnon virkistyskäyttöön vaan kaikkien (esimerkiksi lastenrattaiden kanssa liikkuvien) mahdollisuuksia liikkua luonnossa.

Virkistyskäytön strategiaan on kirjattu yhdeksi toimenpiteeksi (s. 60): *”Edistetään yhdenvertaista luonnon virkistyskäyttöä: esimerkiksi esteettömät reitit, mielenterveyden ja sosiaalisten näkökulmien huomiointi, kytkentä sosiaali- ja terveyspalveluihin. (STM, MH, kunnat)”*. Liikuntaneuvosto pitää tätä kirjausta erittäin tärkeänä. **Liikuntaneuvosto pitää kuitenkin välttämättömänä, että esteettömyyden ja saavutettavuuden edistäminen nostetaan paljon voimakkaammin esille strategiassa, kuten sen strategisissa tavoitteissa (ks. lausunnon 3. kohta).** Esteettömyyttä ja saavutettavuutta tulee myös taustoitaa virkistyskäyttöstrategiassa nykyistä paljon laajemmin, kuten esteettömyyden tilanne erilaisissa luonnon virkistyskäytön kohteissa sekä veloitteet esteettömyyden edistämiseen.

Lisäksi yhdenvertaisen luonnon virkistyskäytön edistämiseksi strategiassa olisi tärkeää välttää käyttämästä palveluiden kohderyhmästä vain käsitettä ”suomalaiset”. Luonnon virkistyskäytöllä edistetään kaikkien Suomessa asuvien ja vierailevien mahdollisuuksia liikkua ja ulkoilla suomalaisessa luonnossa.

Paavo Arhinmäki
puheenjohtaja
valtion liikuntaneuvosto

Minttu Korsberg
pääsihteeri
valtion liikuntaneuvosto

Valtion liikuntaneuvosto on opetus- ja kulttuuriministeriön asiantuntijaelin, joka arvioi valtionhallinnon toimenpiteiden vaikutuksia liikunnan alueella, tekee aloitteita ja esityksiä liikunnan kehittämiseksi sekä antaa lausuntoja liikuntamäärärahojen käytöstä.

Lähteet

- ¹ Kokko, S. & Martin, L. (toim.) 2019. Lasten ja nuorten liikuntakäyttäytyminen Suomessa. LIITU-tutkimuksen tuloksia 2018. Valtion liikuntaneuvoston julkaisuja 2019:1.
- ² FinTerveys 2017 -tutkimus. THL.
- ³ Vasankari, T. & Kolu, P. (toim.) 2018. Liikkumattomuuden lasku kasvaa – vähäisen fyysisen aktiivisuuden ja heikon fyysisen kunnon yhteiskunnalliset kustannukset. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 31/2018.
- ⁴ FinTerveys 2017 -tutkimus, THL.
- ⁵ Neuvonen, M., Kangas, K., Ojala, A. & Tyrväinen, L. 2019. Kaupunkiluonto asukkaiden liikunnan edistäjänä Helsingissä. Liikunta & Tiede 56 (6), 77–8.
- ⁶ Suomi, K., Sjöholm, K., Matilainen, P., Glan, V., Nuutinen, L., Myllylä, S., Pavelka, B., Vettenranta, J., Vehkakoski, K. & Lee, A. 2012. Liikuntapaikkapalvelut ja väestön tasa-arvo. Seurantatutkimus liikuntapaikkapalveluiden muutoksista 1998–2009 sekä Kokko, S., Hämylä, R. & Martin, L. (toim.) 2021. Nuorten liikuntakäyttäytyminen Suomessa
- ⁷ LIITU-tutkimuksen tuloksia 2020. Valtion liikuntaneuvoston julkaisuja 2021:1.
- ⁸ Jouko Kokkonen (toim.) 2018: Ulkoilu ja luontoliikunta – monen ministeriön tontilla. Liikuntatieteellisen Seura tutkimuksia ja selvityksiä nro 15.
- ⁹ Jouko Kokkonen (toim.) 2018: Ulkoilu ja luontoliikunta – monen ministeriön tontilla. Liikuntatieteellisen Seura tutkimuksia ja selvityksiä nro 15.
- ¹⁰ Saari, A., Ala-Vähälä, T. (2021). Liikkujakysely. Teoksessa Saari, A. (toim.) 2021. Liikkuja? Toimintarajoitteille henkilöille suunnatun Liikkujakyselyn ja Seurakyselyn raportti. Suomen Paralympiakomitea.